

L'eixample de Cerdà en el laberint de les administracions

Cerda's Eixample in the labyrinth of public administrations

per Casimir Martí

RESUM:

Aquest treball tracta de presentar el conflicte entre l'administració municipal de Barcelona i l'administració estatal del Ministeri de Foment del govern de Madrid, arran dels tràmits seguits pel projecte de l'eixample barceloní elaborat per Ildefons Cerdà. En el conflicte, ambdues administracions reivindicaven les seves competències. El treball examina el comportament de la corporació municipal al llarg del contenciós i arriba a la conclusió que, si bé el Ministeri fallà contra les expectatives d'una part del consistori i de l'opinió pública, l'autoritat municipal no va posar obstacles al pla presentat per Cerdà.

PARAULES CLAU:

Barcelona, Eixample, Cerdà, Administracions públiques

ABSTRACT:

This article examines the conflict between the Barcelona city council and the Ministry of Public Works in Madrid on the subject of the city's extension plan drawn by Ildefons Cerdà, both administrations claiming competence over various aspects of it. The article closely examines the behaviour of the local administration during the controversy and comes to the conclusion that, whereas the Ministry's decision went against the expectations of both public opinion and a section of the council, the latter never made any objections to the plan put forward by Cerdà.

KEY WORDS:

Barcelona, Eixample, town planning, Ildefons Cerdà, public administration

Ildefons Cerdà (1815-1875) va formar part de la promoció que, l'any 1841, acabà els estudis a l'Escola d'Enginyers de Camins, Canals i Ports, establerta a Madrid.¹ Un full de serveis, datat el 24 de novembre de 1849, informa sobre la seva activitat professional com a funcionari del Ministeri de Foment, a Múrcia, Lleida, Tarragona, València, Terol, Barcelona i Girona. En aquest mateix docu-

1. Les dades relatives als estudis acadèmics de Cerdà, vegeu-les a F. ESTAPÉ, *Vida y obra de Ildefonso Cerdà*, vol. III de l'obra d'I. CERDÀ, *Teoría general de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*, Madrid 1971, 45-46. Aquest volum III fou afegit a l'edició facsímil dels dos volums de l'obra de CERDÀ, Madrid 1969.

ment, consta que, el 5 d'aquell mes de novembre, havia sol·licitat a la Reina, des de Girona i per raons de caràcter familiar (defunció d'un germà i d'un cunyat, i el seu propi casament), l'excedència voluntària de la plaça que ocupava, així com hi consta també que aquella sol·licitud va ser atesa per la instància governativa corresponent.²

Cerdà: el canvi de rumb

A l'esmentada decisió presa a finals de 1849, va ser el mateix Cerdà qui, sense desmentir les raons esgrimides, va donar-hi el significat d'un transcendental canvi de rumb en la seva activitat professional com a funcionari. Efectivament, en els dos escrits introductoris a la seva obra, *Teoría general de la urbanización*, titulats «Al lector» i «Proemio»,³ fa indicacions sobre el procés que seguí en la presa de consciència de la importància que per a ell van adquirir els estudis relacionats amb el fenomen de la concentració urbana de la població, la «urbanización», que es començava a desplegar sota els seus ulls, i, en concret, amb la necessitat peremptòria de l'eixample de Barcelona.

De l'esmentada presa de consciència, vet aquí el fil roig que permet percebre'n, en aquells dos escrits introductoris, els moments decisius. Al citat escrit «Al lector», recordava, en primer lloc, «los tiempos de mi niñez en que la sociedad parecía inmóvil»,⁴ els comparava amb la «nueva civilización cuyo carácter distintivo son el movimiento y la comunicatividad»⁵ i conclouia que «la aplicación del vapor como fuerza motriz señalaba para la humanidad el término de una época y el principio de otra».⁶ L'energia procedent del vapor era, a les fàbriques, un motor immòbil, amb la caldera fixada a terra. En canvi, als vaixells i als ferrocarrils, era un motor mòbil que circulava juntament amb les mercaderies o passatgers transportats. En el cas dels ferrocarrils amb passatgers, Cerdà hi veia una «multitud de viajeros de todos sexos, edades y condiciones, semejando poblaciones enteras ambulantes, cambiando precipitadamente de domicilio», que «se desparramaba por las angostas calles y buscaba su albergue en las mezquinas casas de las antiguas poblaciones».⁷ Aquell nou dinamisme tècnic i social posava en evidència que

2. El full de serveis citat, vegeu-lo a CERDÀ, *Teoría general de la urbanización...*, 45-46.

3. L'escrit «Al lector», Cerdà el redactà poc després que una Reial Ordre de 14 de desembre de 1863 hagués disposat l'edició de la *Teoría general de la urbanización* a càrrec de l'Estat, i que el director general d'Obres Públiques del ministeri de Foment li hagués comunicat aquella disposició el dia 20 d'aquell mes. Vegeu aquesta comunicació al vol. I de l'obra de CERDÀ, 20-21, nota 1. L'altre escrit introductor, «Proemio», és anterior a la citada disposició, tal com consta al paràgraf final d'aquell escrit, en el text i en la nota ara mateix citada, CERDÀ, *Teoría general de la urbanización...*, 18.

4. «Al lector», CERDÀ, *Teoría general de la urbanización...*, vol. I, 7

5. CERDÀ, *Teoría general de la urbanización...*, 8.

6. CERDÀ, *Teoría general de la urbanización...*, 7.

7. CERDÀ, *Teoría general de la urbanización...*, 6.

«*nuestras antiguas ciudades en que todo es estrecho y mezquino*»⁸ no tenien capacitat per donar resposta satisfactòria a aquells canvis.

Totes aquestes observacions sobre la societat en plena evolució van permetre a Cerdà «*columbrar nuevos horizontes, dilatados, inmensos, un mundo nuevo para la ciencia, hacia el cual me resolví a dirigir mi rumbo a todo trance*».⁹ A més a més, Cerdà va acceptar el repte d'abandonar la seva activitat professional de funcionari, d'enfrontar-se amb una «*colosal empresa que [...] exigía por lo menos la consagración de todo mi tiempo, de todas mis facultades*»¹⁰ i de prendre «*la determinación de hacer este sacrificio en obsequio a la idea urbanizadora*».¹¹ Aquest és el sentit atribuït per Cerdà a la petició voluntària de l'excedència sol·licitada el 5 de novembre de 1849, que li fou admesa en una Reial ordre del 24 del mateix mes.¹²

En el seu canvi de rumb, a partir del segon quart del segle XIX i dels anys immediatament anteriors a l'inici del bienni progressista (1854-1856), Cerdà es va poder sentir estimulat per les preses de posició d'un bon nombre de personalitats catalanes, i també de l'Ajuntament de Barcelona, davant els problemes que la població barcelonina, oprimida pel cenyidor petri de les muralles, havia de suportar.¹³ L'aixecament popular del dia 14 juliol de 1854, que a Barcelona va inaugurar el bienni progressista, va ser el pas decisiu per superar una llarga etapa, caracteritzada per l'expressió de laments i aspiracions, i per a la presa de decisions efectives de cara a l'enderrocament de les muralles. El 20 d'aquell mes, l'Ajuntament de Barcelona, va sol·licitar oficialment a la Junta Provisional de la Província, un organisme creat en aquelles dates, la llicència per procedir a l'enderrocament de les muralles. Fins al dia 5 d'agost, aquella Junta no en donà l'autorització. La inauguració oficial dels treballs tingué lloc dos dies després. En una Reial ordre data del dia 12 d'aquell mateix mes d'agost, el govern de Madrid donà el vistiplau a l'enderrocament de les muralles de la part de terra, «*dejando para después el ventilar si Barcelona ha de ser o no plaza de guerra*».¹⁴ Les gestions que el governador civil de Barcelona, Pascual Madoz, va fer el mes de setembre de 1854 des de la capital catalana i després, en un viatge a Madrid la primera quinzena del mes d'octubre, són a l'origen d'una Reial ordre del 6 del mateix mes, que reafirmava l'autorització de l'enderrocament, aprovava el recurs a un emprèstit de 20 milions de rals per finançar les obres i tornava a reivindicar com a propietat de l'Estat els terrenys que les muralles enderrocades havien de deixar lliures.¹⁵

8. CERDÀ, *Teoría general de la urbanización...*, 8.

9. CERDÀ, *Teoría general de la urbanización...*, 8-9.

10. CERDÀ, *Teoría general de la urbanización...*, 9.

11. CERDÀ, *Teoría general de la urbanización...*, 9.

12. CERDÀ, *Teoría general de la urbanización...*, 7-9.

13. A aquelles preses de posició, Estapé hi dedica la major part de les 38 pàgines que ocupa el capítol cinquè de la seva biografia de Cerdà, ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 115-152.

14. J. BENET i C. MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el bienni progressista*, Barcelona, Curial, 1976, vol. I, 336, 340-341, 436-437, 440 i 465.

15. BENET i MARTÍ. *Barcelona a mitjan segle XIX...*, 494-495.

En aquells mesos, Cerdà era a Barcelona. Hi consta com a cap del batalló de sapadors de la Milícia Nacional i també com a regidor de l'Ajuntament, arran de les eleccions municipals del 26 de novembre de 1854.¹⁶ Ciril Franquet, que havia estat nomenat el dia 3 d'octubre d'aquell any com a successor de Madoz al govern civil de Barcelona, prengué possessió el dia 20.¹⁷ El dia 26, féu present al govern de Madrid la necessitat peremptòria d'aixecar el plànol de la ciutat i dels entorns, amb vista al seu eixample.¹⁸ Un mes després, el 26 de novembre, Franquet anuncià el resultat de les eleccions municipals a Barcelona, amb Cerdà com a regidor i síndic. L'endemà mateix, 27 de novembre, Franquet notificà que, degudament autoritzat, encarregava a Cerdà l'aixecament d'un plànol limitat a les rodalies de Barcelona.¹⁹ La rapidesa amb què havia procedit Franquet i la menció del consentiment del govern de Madrid foren un bon presagi del desenllaç favorable a Cerdà, en del concurs de projectes per a l'eixample que l'Ajuntament de Barcelona convocaria el 15 d'abril de 1859.

Després que Cerdà complimentés l'encàrrec el novembre de 1855,²⁰ l'activitat de les autoritats municipals de Barcelona en relació amb l'eixample es degué alentir durant llargs mesos a causa de la conflictivitat obrera i de la inestabilitat política, que desembocaren en la caiguda del govern presidit per Espartero el juliol de 1856.²¹ La inestabilitat política es prolongà fins al juny de 1858. En el període 1856-1858, van governar a Madrid quatre equips ministerials, presidits successivament per O'Donnell (juliol-octubre de 1856), Narváez (octubre de 1856-octubre de 1857), Armero (octubre de 1857-gener de 1858) i Istúriz (gener-juny de 1858). Quant a l'eixample de Barcelona, en aquella etapa, hi ha notícia de vuit intervencions, procedents de l'autoritat municipal o del govern de Madrid, que fan pensar en una situació de pràctica immobilitat. Una comissió de representants de totes les corporacions de Barcelona s'ocupà de redactar unes bases per a

16. BENET i MARTÍ. *Barcelona a mitjan segle XIX...*, 524 i 552-553.

17. BENET i MARTÍ. *Barcelona a mitjan segle XIX...*, 513.

18. BENET i MARTÍ. *Barcelona a mitjan segle XIX...*, 518.

19. BENET i MARTÍ. *Barcelona a mitjan segle XIX...*, 518 i 553. Vegeu també M. GUÀRDIA i BASSOLS, «La ciutat industrial», *Història de Barcelona*, Barcelona 1995, vol. V, 67.

20. ESTAPÉ. *Vida y obra...*, 165-166, on indica que Cerdà inicià el seu treball el 18 de desembre de 1854 i l'acabà el 23 de novembre de 1855. El títol del treball de Cerdà és *Ensanche de la ciudad de Barcelona. Memoria descriptiva de los trabajos facultativos y estudios estadísticos hechos de orden del Gobierno y consideraciones que se han tenido presentes en la formación del Anteproyecto para el emplazamiento y distribución del nuevo caserío*. Tal com informa F. SAGARRA i TRIAS, al seu estudi titulat *Barcelona, ciutat de transició (1848-1868)*, Barcelona, IEC, 1996, 15, nota 2 i 177-191, aquest document no va poder ser tingut en consideració per Fabià Estapé, perquè va ser trobat l'any 1998 per Jaume Puig, a l'Arxiu General de l'Administració a Alcalá de Henares, Fondo del Ministerio de Educación y Ciencia, «Cerdá».

21. A aquella etapa, BENET i MARTÍ, *Barcelona a mitjan...*, hi dediquen gran part del volum II. Segons M. NÓVOA RODRÍGUEZ, «Cerdá y el frente marítimo de Barcelona», *Ingeniería y territorio* 88, 2009, 27, Cerdà fou detingut temporalment després dels fets de juliol de 1856 a Barcelona, i finalment s'exilià a París. Vegeu l'article de T. NAVAS FERRER. «Cerdá, perfil político y técnico del territorio», *Ingeniería y territorio* 88, 2009, 39.

l'eixample, datades el 28 de juny de 1855. Un Reial decret del 23 de gener de 1856 creà una altra comissió per establir un debat sobre aquelles bases.²² A finals de maig de 1857, l'Ajuntament estava elaborant una exposició a la Reina, en la qual sol·licitava que «*el ensanche de esta capital se verifique lo más pronto posible, dándole toda la extensión y latitud que sea compatible con los muchos intereses que encierra*».²³ En resposta a aquesta exposició, una Reial ordre del 12 de juny d'aquell any explicitava el contingut dels esmentats interessos tot dient que no era procedent la reclamació del consistori barceloní sobre la propietat dels terrenys ocupats per les muralles, els fossats i glacis, i que aquells espais eren «*de dominio exclusivo del Estado*».²⁴ L'Ajuntament persistí. A mig juliol de 1857, formà una comissió de lletrats perquè estudiessin aquell «*dominio exclusivo*».²⁵ El 9 de setembre, encarregà a l'arquitecte municipal, Miquel Garriga, l'aixecament topogràfic dels terrenys de les muralles.²⁶ A primers de novembre, en una altra exposició a la Reina, insistí en la necessitat d'una intervenció del govern per tal de «*fijar con prontitud la línea del ensanche de esta ciudad en el sentido favorable a su crecimiento, desarrollo de la industria y comercio y al bienestar de sus habitantes*».²⁷ I, a finals de febrer de 1858, a partir del dictamen elaborat per la comissió de lletrats ara mateix citada, decidí elevar una nova exposició a la Reina, en la qual proposava «*llegar a una transacción basada en la concesión, por parte del Gobierno, de la porción de terreno necesario para los distintos edificios públicos y de interés provincial y municipal que deben construirse en esta ciudad y la renuncia por parte de S.E. [l'Ajuntament, s'entén] de todos los derechos que pudie- se tener y pretender en el terreno restante*».²⁸

Mentrestant, la runa resultant de l'enderrocament de les muralles continuava enlletgint l'entorn de la ciutat. Un escrit del diari *La Corona*, pels volts de la pasqua de 1858, comentava el costum popular de molts barcelonins que, el divendres sant, sortien a passejar pel descampat existent entre el passeig de Gràcia i el pas-

22. D'aquestes dues iniciatives, se'n fa menció a la Reial ordre del 7 de juny de 1859. El text va ser publicat al *Diario de Barcelona* 171, 21 de juny de 1859, 6.601.

23. *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessió del 25 de maig de 1857, vol. 39, foli 89.

24. *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessió del 19 de juny de 1857, vol. 39, folis 96v-97.

25. *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessió del 14 de juliol de 1857, vol. 39, foli 125v.

26. *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessió del 14 de juliol de 1857, vol. 39, folis 163-164. El treball encarregat quedà completat a finals de novembre, *Llibres d'actes dels plens municipals*, folis 205v-206, i els mesos de març i abril de l'any 1858 se'n decidí la publicació de la memòria que acompanyava el plànol i de l'explicació del projecte de l'eixample. *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessions del 2 de març i 13 d'abril de 1858, vol. 40, folis 30v-31 i 66-67. Una anàlisi del treball de l'arquitecte Miquel Garriga, vegeu-la a SAGARRA I TRIAS, *Barcelona, ciutat de...*, 193-209 i 289-290. A les pàgines 196-197, Sagarra fa referència a una societat creada el mes de març de 1857, amb el nom de «*Ensanche y Mejoras de Barcelona*», que representava els interessos dels propietaris del sòl, i d'una altra entitat, fundada el 20 d'abril de 1857, que reunia els industrials.

27. *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessió del 6 de novembre de 1857, vol. 39, folis 188-188v.

28. *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessió del 26 de febrer de 1858, vol. 40 foli 38.

seig de sant Joan, on podien presenciar l'entrada dels xais destinats a ser sacrificats en les festes pasquals. «*Pudimos contemplar una vez más, deia, la incuria y abandono de nuestros gobernantes. Barcelona, la industriosa capital de Cataluña, se halla circunvalada de grandes montes de piedras y escombros que, privando su engrandecimiento, afean notablement su aspecto exterior y nadie resuelve la trascendental cuestión del ensanche, el cual sigue en el más completo olvido en tanto que cada día se hace más y más necesario no ya como medida económica, sino hasta sanitaria.*»²⁹

Revifalla de la qüestió de l'eixample

El 28 de juny de 1858, el general O'Donnell tornà a presidir a Madrid un nou equip de govern, que inaugurava cinc anys d'estabilitat impulsada per la «Unión Liberal». A mitjan juliol, l'Ajuntament de Barcelona adoptà la decisió d'eleva a la Reina una exposició que recollís les gestions dutes a terme els anys precedents en relació amb l'eixample de la ciutat i que urgís la presa de decisions del govern de Madrid en aquella qüestió. L'exposició era un text en el qual el Consistori es mostrava esperançat, perquè li constava que O'Donnell s'havia manifestat favorable a facilitar l'expansió tantes vegades reclamada de la ciutat comtal.³⁰ Per la seva part, el ministeri de la Guerra, sigui en resposta a aquella exposició, sigui per iniciativa pròpia, va fer arribar al capità general, Domingo Dulce, una Reial ordre datada el 26 d'aquell mateix mes de juliol, que incloïa un avantprojecte de configuració dels espais considerats com a necessaris per garantir la fortificació de la ciutat i encarregava a les autoritats i corporacions civils de la ciutat que es pronunciessin sobre aquell avantprojecte.³¹ L'Ajuntament hi dedicà quatre sessions. Les tres primeres tingueren lloc els dies 10 i 26 d'agost i 11 de setembre.³² A la sessió del 14 de setembre quedà aprovat el dictamen de resposta a la consulta, en el qual, després de manifestar l'agraïment del Consistori «*al ver la predilección con que el gobierno de S.M., elevado apenas a tan alto destino, consideró el ensanche de Barcelona*»,

29. *La Corona* 182, 3 d'abril de 1858, 2. El *Diario de Barcelona* 272, 30 de setembre de 1857, 8.056-8.057, havia publicat un article de Francisco de Paula MADRAZO, «Impresiones de viaje. Barcelona», on manifestava la mateixa impressió d'abandonament.

30. *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessió de 16 de juliol de 1858, vol. 40, folis 129v-130. El text no precisa ni la data ni les circumstàncies d'aquesta presa de posició d'O'Donnell. En tot cas, hi ha constància que, en el context de l'aixecament militar a partir del qual s'inaugurà el bienni progressista, O'Donnell, des de Sevilla, s'havia adreçat al Capità general de Catalunya de la Rocha invitant-lo a sumar-se al pronunciament i a congraciar-se amb els barcelonins, tot indicant-li la necessitat que «*cediese al desarrollo y fomento de esa populosa ciudad por medio del derribo de las murallas*». Vegeu BENET i MARTÍ. *Barcelona a mitjan...*, vol. I, 291-292, nota 3.

31. *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessió del 30 de juliol de 1857, vol. 40, folis 152v-154, que inclouen un debat inicial entre els regidors sobre la consulta feta pel ministeri de la Guerra.

32. *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessió del 30 de juliol de 1857, folis 160-160v, 178-180v i 198-200, respectivament.

lamentava en primer lloc que no hagués estat respectada la iniciativa municipal per confeccionar el plànol de l'eixample i per decidir-ne l'extensió, i, a més a més, que no hagués quedat ja clarament establert que Barcelona deixava de ser ciutat fortificada. A continuació, insistia en les necessitats d'espai sobre la base de les insuficiències del present ciutadà i de les perspectives futures de creixement demogràfic. En el present, deia, Barcelona era una ciutat «*estrechada y encerrada*». En la superfície de 2.023.741 metres quadrats que ocupava la ciutat, deixant apart el barri de la Barceloneta i la Ciutadella, a cada habitant li corresponien uns 12 metres quadrats, quan, segons els experts, la xifra ideal era la de 40 o 50. De cara al futur, no es podia deixar de preveure una expansió demogràfica i territorial, afavorida per la seva situació topogràfica, per «*el destino que le prepara el porvenir con la gran obra de la abertura del istmo de Suez*», per «*la importancia actual de sus transacciones mercantiles y fabriles*» i per «*su clima templado y benéfico*».³³

El 17 d'octubre, el governador civil de Barcelona, Ignasi Llasera, va enviar al govern de Madrid els textos del dictamen municipal i de les respostes de les corporacions civils consultades sobre el contingut de la citada RO del 26 de juliol. La reacció del ministre de la Guerra fou immediata. En una RO del 29 d'octubre, rectificava l'anterior RO en disposar categòricament «*que no se lleve a cabo el anterior ante-proyecto de ensanche*», donava a entendre que la fortificació militar de la ciutat podria quedar limitada a Montjuïc, la Ciutadella i el port, i fins i tot es feia ressò del dictamen de l'Ajuntament, quan es referia «*al desarrollo que hace años viene experimentando la capital del Principado, llamada a ser el gran centro industrial y comercial de España en el Mediterráneo*».³⁴

La delimitació de l'espai que la jurisdicció militar es reservava quedà confirmada en la RO del 9 de desembre del mateix any 1858. En el cas de Montjuïc i la Ciutadella, s'hi donaven detalls sobre les zones de la ciutat que quedaven afectades i, en el cas del port, no indicava concretament embargaments territorials, sinó que, en general, prohibia fer-hi obres que poguessin obstaculitzar l'actuació de les peces d'artilleria destinades a la defensa d'aquella infraestructura. A més a més, la citada RO del 9 de desembre prenia disposicions sobre punts susceptibles de suscitar reconsideracions i intervencions ulteriors: autoritzava la demolició de la part de la muralla situada entre la Ciutadella i el mar o bé que s'hi obrissin les portes que es consideressin necessàries; l'Administració militar havia de procedir a la venda dels terrenys resultants de l'enderrocament d'aquella part de les muralles i a aplicar el producte de la venda especialment a la millora dels establiments militars de Montjuïc i de la Ciutadella, a la defensa del port i a la construcció de noves casernes; i, finalment, l'Ajuntament hauria d'abonar el valor de la part dels

33. *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessió del 30 de juliol de 1857, folis 200v-203v.

34. El text de la RO del 29 d'octubre de 1858, vegeu-lo a *Diario de Barcelona* 314, 10 de novembre de 1858, 10.092-10.093. La data de la tramesa de l'informe del Governador civil consta en el mateix text. Des d'aquell òrgan de premsa (*Diario de Barcelona* 314, 10.127-10.128), Mañé i Flaquer, el seu director, es va manifestar contrari a aquell avantprojecte ministerial.

terrenys esmentats que es proposés destinar a places, carrers i altres usos, i havia d'informar el ministeri de la Guerra sobre el projecte de l'eixample, per tal que l'autoritat militar pogués reservar o adquirir terrenys destinats a casernes.³⁵

Aquestes disposicions del govern de Madrid deixaven el camí obert a l'eixample de Barcelona, tot i que quedaven de moment sense resoldre un conjunt de qüestions, de les quals ja es preveia d'entrada que algunes donarien lloc a negociacions per a una sortida raonable. Aquest era el cas, que ja s'havia plantejat durant el bienni progressista, de la propietat dels terrenys resultants de la demolició de les muralles,³⁶ amb els problemes annexos de les condicions en les quals l'Ajuntament podria construir-hi carrers i places i edificar-hi instal·lacions del municipi, i també el de l'enderrocament de les velles casernes i la instal·lació de les noves.

A la sessió municipal de 7 de gener de 1859, el governador civil, que hi acudí a felicitar els nous regidors elegits el novembre anterior, hi compartí també amb la Corporació municipal la satisfacció per la citada RO del 9 de desembre, gràcies a la qual, digué, «*Barcelona tiene expedito [...] el camino de su engrandecimiento*», hi va proposar la creació d'una comissió municipal dedicada «*con especial preferencia*» a l'eixample, i hi va manifestar sense embuts que, en aquella qüestió dels terrenys alliberats arran de l'enderrocament de les muralles, ell faria «*todos los esfuerzos posibles para que pueda conseguirse se modifique en el particular la Real Orden*».³⁷ En la sessió immediata del dia 11, es va prendre l'acord de crear aquella comissió, formada per l'alcalde, el síndic i set regidors. A la sessió del dia 19, aquell organisme ja havia entrat en acció i va aprovar un dictamen que incloïa tres propostes d'intervenció immediata de l'Ajuntament: crear una junta consultiva, composta per representants d'entitats i personalitats ciutadanes; reclamar al governador civil una còpia autoritzada del plànol de la ciutat on quedessin reflectides les zones que la RO del 9 de desembre havia declarat com a mantingudes sota la jurisdicció militar; i elevar a la Reina dues exposicions, l'una, sol·licitant la concessió gratuïta a l'Ajuntament de terrenys per construir-hi edificis d'ús

35. El text de la RO del 9 de desembre de 1858, vegeu-lo al *Diario de Barcelona* 344, 10 de desembre de 1858, 11.173. Mañé en publicà un breu comentari, *Diario de Barcelona* 345, 11 de desembre de 1858, 11.211-11.212. Una altra RO, datada el mateix 9 de desembre i dirigida a l'Enginyer General de l'Estat, presentava el contingut de l'anterior, formulat en 9 articles, *Diario de Barcelona* 361, 27 de desembre de 1858, 11.867-11.868.

36. Vegeu BENET i MARTÍ. *Barcelona a mitjan...*, vol. I, 338-344, 436-437, 439-440, 465 i 494-498.

37. *Llibres d'actes dels plens municipals*, vol. 41, foli 8. A la sessió municipal del 12 de febrer de 1858, el governador civil, que també la presidí, es va tornar a referir a l'eixample i anunciar que ell «dispuesto siempre a contribuir con todas sus fuerzas, dentro de los límites de su autoridad, a la realización de tan vasto proyecto, ha conseguido que, por el ministro de la Guerra se haya expedido, por excitación del de Hacienda una Real orden por la cual se ponen a disposición de éste todos los terrenos pertenecientes al Estado, de que estaba hecho cargo el ramo de guerra, con cuya medida se facilitará la adquisición de los mismos, según podrá enterarse esta Corporación [municipal] por el tanto de ella que le será trasladado». *Llibres d'actes dels plens municipals*, folis 52v-53.

públic, i l'altra, demanant que quedés suspesa la venda de terrenys ocupats per les antigues muralles fins que quedés aprovat el plànol de l'eixample.³⁸

Cerdà, encarregat de l'eixample i reforma pel govern de Madrid

Una RO datada el dia 2 de febrer de 1859 va tornar a provocar tensions i confrontacions. S'hi deia que, «*accediendo a lo solicitado por D. Ildefonso Cerdà*, Cerdà era autoritzat «*para que, sin perjuicio de los derechos de propiedad, verifique en el término de 12 meses los estudios de ensanche y reforma de la ciudad de Barcelona, debiendo considerarse esta gracia sin derecho a la concesión definitiva de la empresa, si no se estima conveniente, ni a indemnización alguna por los trabajos que al efecto practique*».³⁹ Feia quatre anys i poc més de dos mesos que Cerdà havia obtingut del govern de Madrid, a finals de novembre de 1854, l'encàrrec d'aixecar un plànol de les rodalies de Barcelona, en el qual hi va treballar entre el 18 de desembre d'aquell any, i el 23 de novembre de 1855.⁴⁰ Estapé recorda que, l'any 1856, aquell treball havia rebut, de part de la *Revista de Obras Públicas*, de Madrid, «*opiniones rotundamente favorables*» i subratlla les relacions personals que unien Cerdà amb els redactors d'aquella revista, tots ells enginyers de camins, canals i ports, com el mateix Cerdà. Alguns dels redactors d'aquella revista eren també, a més a més, els tècnics d'una Junta Consultiva, a la

38. *Llibres d'actes dels plens municipals*, folis 11 i 19-23, respectivament. La creació de la comissió municipal la recull el *Diario de Barcelona* 19, 19 de gener de 1859, 667. Sobre la creació, composició i presa de possessió de la junta consultiva, vegeu el *Diario de Barcelona* ara mateix citat, i les sessions municipals del 19, 25 i 18 de gener de 1859; 8, 10, 12 i 18 de febrer de 1859 i 29 de març de 1859, *Llibres d'actes dels plens municipals*, vol. 41, folis 19, 29v, 45v, 52-53v, 63-63v i 107v-108, respectivament. La conveniència de crear una junta o comissió consultiva l'havia ja indicat Mañé i Flaquer a l'article «Ensanche de Barcelona», *Diario de Barcelona* 346, 12 de desembre de 1858, 11.255. Sobre la recepció del plànol de la ciutat on quedaven fixades les zones militars de Montjuïc, la Ciutadella i el port, vegeu la sessió municipal del 10 de febrer de 1859, *Llibres d'actes dels plens municipals*, vol. 41, folis 48v-49. Per al debat i l'aprovació de les dues exposicions a la Reina, vegeu les sessions de 3 i 4 de febrer de 1859, folis 39-40 i 41v-42v. Sobre la necessitat d'evitar que es donessin llicències de construcció en els terrenys afectats per l'eixample, vegeu les sessions del 25 i 28 de gener de 1859, 3, 4 i 10 de febrer de 1859, folis 28v, 30, 38v-40, 41v-43v i 54v, respectivament, on es van debatre i aprovar textos dirigits al capità general i al governador civil en aquell sentit.

39. ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 215. *Diario de Barcelona* 42, 11 de febrer de 1859, 1.659; i *La Corona*, 11 de febrer de 1859, 2.

40. ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 166, recull un fragment significatiu de l'article de J. ÁLVAREZ, «Ensanche y reforma de Barcelona, III. Historia del expediente», *La Corona* 587, 29 de desembre de 1858, 1, en relació amb les condicions en les quals Cerdà havia acceptat aquell encàrrec: «El Escmo. Ayuntamiento, movido por los aplausos que mereció aquel trabajo por parte de todos los inteligentes, y en consideración al desprendimiento con que el ingeniero Cerdá se había consagrado a este trabajo sin retribución de ningún género, en sesión de 30 de noviembre [de 1855] acordó darle un voto de gracias, acompañado de una mella de oro que tenía que acuñarse expresamente para este objeto».

qual el Ministeri de Foment acudia per dictaminar sobre els projectes de reforma i eixample de les ciutats. Totes aquestes dades, aquí sintetitzades, són les que Estapé té en compte per valorar el paper de Cerdà en la controvèrsia institucional de 1859-1860, entre el Ministeri de Foment i l'Ajuntament de Barcelona, i el suport que, en aquelles circumstàncies inicials i en el resultat de tot el procés, Cerdà rebé del Ministeri de Foment.⁴¹

Del text de la RO del 2 de febrer, publicat al *Diario de Barcelona* el dia 11 d'aquell mes, com ara mateix s'ha indicat, l'Ajuntament se'n va donar per assabentat quatre dies després, sense prendre de moment cap més decisió que la de passar el text a la comissió municipal de l'eixample «a los efectos a que haya lugar».⁴² L'encàrrec oficial fet des de Madrid a Cerdà no va provocar, en aquell moment, cap reacció pública de suspicàcia. Fins a finals d'abril, a la premsa de la ciutat, només hi va fer referència Eduard Reynals i Rabassa, en el primer dels cinc articles que, sobre l'eixample, publicà al *Diario de Barcelona* en aquells mesos. En el primer d'aquells articles, titulat «Ensanche», es limitava a dir, com de passada, que es podien demanar al govern «aclaraciones sobre la Real orden de los estudios, que a la verdad no sabemos explicarnos de ninguna manera».⁴³

Les actes de les sessions municipals d'aquells mesos donen testimoni de l'activitat múltiple de la comissió municipal de l'eixample, en la qual van destacar els tràmits per dur a terme la demolició de la porta de la muralla de mar.⁴⁴ Per la seva part, la junta consultiva (molt aviat denominada comissió), constituïda el 12 de febrer, inicià les reunions de treball el dia 24 i es dividí en tres seccions: la primera s'encarregava de tot allò que feia referència al plànol de l'eixample; la segona havia de proposar els mitjans econòmics per tal d'assumir les despeses del projecte; i la tercera n'havia d'estudiar els aspectes legislatius i administratius.⁴⁵ El

41. ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 44, 165-171 i 215-216. F. SÁENZ RIDRUEJO, «Ildefonso Cerdá entre los ingenieros de caminos de su tiempo», *Ingeniería y territorio* 88, 2009, 14-16, dona notícies sobre la composició de la Junta Consultiva de Camins, Canals i Ports, que va intervenir de manera decisiva en l'aprovació del pla de Cerdà per part del govern de Madrid.

42. *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessió de 15 de febrer de 1859, vol. 41, foli 54.

43. *Diario de Barcelona* 47, 16 de febrer de 1859, 1835. Els temes que atreïen principalment l'atenció de Reynals eren dos: els drets de l'Ajuntament de Barcelona a prendre la iniciativa en aquella qüestió i la urgència de convocar un concurs de plànols. Els altres quatre articles eren: «Cuestiones del ensanche»; «Cuestiones del ensanche: la fuerza de individualidad y la asociación»; «Cuestiones del ensanche: la edificación»; i «Cuestiones del ensanche: nuestra edificación y nuestro carácter». *Diario de Barcelona* 82, 89 i 96; 19 de febrer, 23 i 30 de març, i 6 d'abril de 1859, 1952-1954, 3.217-3.219, 3.473-3.475, i 3.758-3.760, respectivament.

44. *Llibres d'actes dels plens municipals*, vol. 41, 15 i 25.2; 4, 11, 18 i 19 de març, 5 i 12 d'abril de 1859, folis 56 i 56v, 80v, 87-87v, 96v, 112, 118 i 129v-130. Les obres de demolició s'iniciaren el 16 de maig, *Llibres d'actes dels plens municipals*, 17 de maig de 1859, folis 180v-181. A la sessió del 9 de febrer de 1858, ja s'havia tractat de la necessitat de facilitar la comunicació amb la Barceloneta i s'havia decidit elevar a la Reina una exposició per poder procedir a la demolició d'aquell obstacle. *Llibres d'actes dels plens municipals*, vol. 40, folis 29-29v.

45. *Diario de Barcelona* 50 i 56, 19 i 25 de febrer de 1859, 1.950 i 2.213-2.214, respectivament. Vegeu també *La Corona* 110, 25 de febrer de 1859, 3-4, on es fa constar que Estanislau Reynals i Rabassa va ser-ne designat secretari.

dia 23 de febrer, la comissió havia rebut de l'autoritat municipal una comunicació en la qual quedaven indicades les qüestions que la Corporació proposava com a objecte principal del seu treball.⁴⁶ En les reunions dels dies 28 de febrer i primer de març, va quedar enllestit el dictamen sobre l'aixecament del plànol. El dia 24 de març, un mes després de la primera reunió, la comissió consultiva pogué presentar quasi bé la totalitat dels treballs que li havien estat encomanats: una llarga memòria sobre la trajectòria seguida en la redacció dels textos i les propostes concretes sobre les bases del plànol de l'eixample i sobre les modificacions que caldria introduir en la llei d'expropiació forçosa. Les propostes sobre els recursos econòmics necessaris per fer front a les despeses que s'originarien sembla que foren lliurades a mitjan abril.⁴⁷

El concurs municipal de plànols

L'Ajuntament, per la seva banda, sense disposar encara de la totalitat de la documentació procedent de la comissió consultiva, va iniciar, el dia 6 d'abril, el debat a propòsit d'un projecte propi de bases per al concurs sobre plànols de l'eixample, el debat va continuar els dies 8 i 12 del mateix mes, en aqueta última data es va aprovar el projecte i, el dia 15, se'n va decidir la publicació.⁴⁸ Els resultats del treball dut a terme per la comissió consultiva, amb un escrit de presentació datat el 14 d'aquell mes d'abril, van aparèixer íntegrament al *Diario de Barcelona*, en quatre lliuraments, els dies 20, 21, 24 i 28 d'aquell mes.⁴⁹ En un examen atent de les 23 bases establertes per l'Ajuntament, es pot observar que 12 (les numerades de l'1 al 9 i de l'11 al 13) havien estat incloses en un projecte de bases que la Corporació havia enviat a la comissió consultiva perquè les prengué en consideració, 9 havien estat redactades arran dels debats municipi-

46. ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 395-401.

47. Vegeu la introducció a l'escrit «Resoluciones de la Comisión Consultiva del Ensanche», datada el 14 d'abril de 1859, a ESTAPÉ. *Vida y obra...*, 385-386. Vegeu també indicacions sobre la mateixa informació, amb alguna confusió, al *Diario de Barcelona* 60 i 61, 1 i 2 de març de 1859, 2.375 i 2.405, respectivament. L'autoria de la Memòria és atribuïda a Estanislau Reynals al mateix diari, del qual n'era col·laborador, 84, 25 de març de 1859, 3.296. El text de la Memòria es troba a les pàgines 401-420 de l'obra citada d'Estapé. De la part lliurada el dia 24 de març n'hi ha constància a la sessió municipal d'aquell dia, *Llibres d'actes dels Plens municipals*, vol. 41, foli 104v. De la conclusió i del lliurament del dictamen sobre les qüestions relatives a les despeses i a la manera de cobrir-les en fa menció el *Diario de Barcelona*, 106, 16 d'abril de 1859, 4.171.

48. *Llibres d'actes dels plens municipals*, vol. 41, folis 121-124, 126v-128, 130-132 i 134v, respectivament. El text íntegre de les bases va ser publicat, amb data de 15 d'abril, al *Diario de Barcelona* 107, 17 d'abril de 1859, 4.199-4.202. Al número 109, 19 d'abril de 1859, 4.271, s'hi publiquen dues petites rectificacions del text.

49. Números 110, 111, 114 i 119, 4.316-4.321, 4.365-4.373, 4.461-4.465 i 4.609-4.612, respectivament. També en quatre lliurament successius el va publicar *La Corona* 217, 219, 221 i 222, de 20, 21, 22 i 23 d'abril de 1859, 3-4, 2-4, 3-4 i 4-5, respectivament. Els inclou també ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 384-420.

pals ara mateix esmentats (les numerades del 14 al 18 i del 20 al 23), i només les designades amb els números 10 i 19 procedien del treball presentat per la comissió consultiva.⁵⁰ Aquest degué ser un dels motius pels quals vint-i-un membres de la comissió consultiva van renunciar a continuar formant-ne part.⁵¹

En tot cas, cal no perdre de vista que la RO del 9 de desembre de 1858 havia deixat sense resoldre, entre altres, una qüestió de fons, sobre la qual el govern de Madrid havia insistit repetidament amb anterioritat: la institució a la qual havia de correspondre la iniciativa en la planificació de l'eixample. Tant l'Ajuntament com el Ministeri de Foment van continuar donant per sobreentès que la iniciativa els pertanyia de dret. Sobre la base d'aquest equívoc, ambdues institucions, i un bon nombre de regidors en les sessions municipals i de ciutadans privats en els òrgans de premsa, van prendre part en una confrontació confusa i fatigosa entre els mesos de febrer i setembre de 1859. D'aquesta confrontació institucional i de la intervenció que hi va tenir Ildefons Cerdà, en tenim la documentació minuciosa i documentada de Fabià Estapé, que aquí només caldrà resumir, i ocasionalment complementar en casos en què ho aconsellin una menció ampliada de les fonts documentals o algun detall nou de suficient gruix informatiu.⁵²

La premsa no va fer comentaris sobre la dimissió presentada en massa pels membres de la comissió consultiva.⁵³ Una nota signada pel secretari de la redacció, Modest Costa i Turell, que aparegué al *Diario de Barcelona* el dia 28 d'abril, només es referia a les bases del concurs de plànols per a l'eixample, tant a les que havia presentat l'Ajuntament, com a les elaborades per la comissió consultiva. Discretament, indicava que les del municipi havien suscitat una reacció «*poco favorable*». I, davant la necessitat de no deixar paralitzada la qüestió, es feia la pregunta de si l'Acadèmia de Belles Arts no hauria d'haver pres la iniciativa en aquella qüestió.⁵⁴ Sis dies després, Reynals publicà al mateix diari un escrit crític sobre les bases municipals del concurs. Hi censurava aspectes formals: una introducció preliminar de caràcter retòric, amb expressions de submissió al govern central i al seu representant a la província, i una mena de plantejament que feia pensar en el concurs com una subhasta. A la conclusió, demanava a

50. Aquell projecte de bases elaborat per l'Ajuntament, vegeu-lo a ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 395-401. Cal precisar que, si bé la introducció del document municipal que establia les bases, fixava el 31 de juliol com a data en què es tancava l'admissió de plànols per al concurs (*Diario de Barcelona* 107, 17 d'abril de 1859, 4.199), el ple municipal de 6 de maig decidí denegar una sol·licitud que suplicava l'ajornament del termini fins al 31 d'agost. Vegeu, *Llibres d'actes dels Plens municipals*, vol. 41, folis 164v i 174v-175.

51. *Llibres d'actes dels Plens municipals*, sessió municipal del 19 d'abril de 1859, a la nota anterior, foli 139. A l'escrit dels dimissionaris, per justificar la decisió que prenién, s'hi feia referència a «*poderosos motivos que no se pueden ocultar a la ilustración de V.E.*». Sobre l'actuació de la Comissió Consultiva, vegeu SAGARRA i TRIAS, *Barcelona, ciutat...*, 209-215.

52. ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 213-237.

53. Vegeu nota 51.

54. *Diario de Barcelona* 118, 28 d'abril de 1859, 4.569-4.570.

l'Ajuntament, com a complement de les bases publicades, un reglament que oferís garanties en l'elecció de persones qualificades per formar un tribunal independent, capaç de deliberar i de prendre decisions encertades davant dels plànols presentats a concurs.⁵⁵

La qüestió de fons, posada de manifest en la RO del 2 de febrer de 1859, que encarregava a Ildefons Cerdà de fer estudis sobre l'eixample i la reforma de la ciutat de Barcelona, tornà a aparèixer en forma de rumor periodístic a finals de maig i a mig juny. El 25 de maig, el *Diario de Barcelona* recollia del periòdic madrileny *El Correo Autógrafo*, de l'anterior dia 20, la nota següent: «*Se han recibido en el ministerio de Fomento los estudios practicados por el acreditado ingeniero, señor Cerdà, para el proyectado ensanche de Barcelona. Según tenemos entendido, los trabajos a que nos referimos son una obra digna de todo elogio, honrando sobremanera la inteligencia de su autor. Estos estudios servirán probablemente de base y de partida de toda clase de construcciones. Plácenos sobremanera el que tan brillantes resultados vayamos obteniendo de las personas que componen el ilustre cuerpo de ingenieros*». El comentari del diari barceloní, signat pel secretari de la redacció, Modest Costa i Turell, posava el dit a la llaga: «*La incògnita se va despejando. ¿Y el anunciado concurso? ¿Y los derechos, no ya del arte, de la ciencia y de la justicia, sino los de los pobres arquitectos que de buena fe trabajan para tomar parte en el concurso? Bonito papel va a representar el Ayuntamiento si el gobierno le mete un plano por alto [...]*».⁵⁶

En realitat, l'article ja citat de l'enginyer de camins, canals i ports, Fernando Sáenz Ridruejo, estableix, sense precisar explícitament les fonts d'informació, la cronologia i els noms de les personalitats que intervingueren en la presentació del projecte de Cerdà al Ministeri de Foment. «*La tramitación del proyecto de Reforma y Ensanche fue meteórica. El 12 de abril [de 1859], Cerdà viajó a Madrid con el proyecto, acompañado del gobernador Llasera y por el Sr. Heras; llegaron el día 13 y, tras enseñarlo, en los días siguientes, a Cirilo Franquet Laureano Figuerola, Pascual Madoz y Amalio Maestre, el día 17, con Franquet, lo presentó en el Ministerio al jefe de negociado Villamil y al director general Uría. Al día siguiente, entró el proyecto en la Junta Consultiva con la advertencia de que fuera despachado urgentemente por el pleno. Ese mismo día pasó a la sección primera [d'aquella Junta Consultiva] y, dentro de ella, a Lucio del Valle, vocal encargado de redactar el informe. Según informó luego el oficial del Ministerio, Angel Clavijo, tanto el director Uría como todos los presentes tributaron los mayores elogios al proyecto. La Junta emitió un informe favorable el 6 de mayo, y el 7 de junio se promulgó la Real Orden por la que se aprobaba*».⁵⁷

55. «El programa del Ayuntamiento para la formación del plano del ensanche», a *Diario de Barcelona* 124, 4 de maig de 1859, 4.797-4.799.

56. *Diario de Barcelona* 145, 25 de maig de 1859, 5.597.

57. SÁENZ RIDRUEJO, «Ildefonso Cerdà entre...», *Ingeniería y territorio* 88, 2009, 14-16, entre altres publicacions pròpies, cita *Una historia de la Escuela de Caminos. Primera parte (1802-*

D'altra banda, a mig juny, *La Corona* va publicar una informació que feia noves indicacions: «*Hemos visto cartas de Madrid de personas autorizadas, en las que se asegura que el gobierno de S.M., deseoso de que no se difiera por más tiempo el apetecido y necesario ensanche de Barcelona, y considerando que ha de ser atribución suya una cuestión que afecta los intereses no de una, sino de varias localidades, ha aprobado y aceptado los planos que para dicho ensanche formó el Sr. Cerdá, cuya obra ha merrecido, dicen, los mayores elogios de las personas y Corporaciones facultativas. Parece que dicha aprobación ha sido decretada sin perjuicio de las mejoras que tal vez pudieran introducirse en los referidos planos en vista de los demás que se presenten en virtud del concurso que ha promovido el Excmo. Ayuntamiento de esta capital. Nos abstenemos de hacer comentarios mientras no se reciban más detalles.*»⁵⁸

Mañé va reproduir aquest paràgraf al *Diario de Barcelona* i el va comentar. Va precisar que eren rumors que circulaven feia dies a la capital catalana. El seu judici era contundent: pensar que aquells rumors poguessin ser veritat era «*tan inverosímil, tan absurdo, tan contrario a los sanos principios de derecho, de justicia, de moralidad, [...] que no podemos ni siquiera sospecharlo de un gobierno que, precisamente por la justicia y la moralidad de su conducta cuenta con el apoyo de gran número de personas que no aprueban todos sus actos políticos*». El raonament amb què Mañé justificava la seva censura era aquest: després de la RO del 9 de desembre de 1858, en el qual el govern central no s'havia reservat cap més facultat que la d'assenyalar, en el plànol que s'aprovés, el lloc on havien de situar-se les casernes, no era possible negar les competències de l'Ajuntament en la qüestió de l'eixample. L'Ajuntament havia exercit aquelles competències en convocar el concurs dels plànols de l'eixample i en publicar les bases per participar-hi. Anul·lar la RO del 9 de desembre «*barrenaría los más indisputados principios y rebajaría ante la consideración pública a una coporación que, por la naturaleza de su origen, sólo en la consideración pública ha de buscar la fuerza de su autoridad*». Conseqüència: si el govern imposés un plànol no aprovat en el concurs convocat, res no impediria que «*nos pusiéramos a su lado [al costat de l'Ajuntament] para defender con energía sus derechos vulnerados y su dignidad mancillada*».⁵⁹ Una autèntica declaració de principis i de guerra periodística.

El mateix dia 17 de juny en què aquell escrit havia aparegut al *Diario de Barcelona* la *Gaceta* publicava a Madrid una RO, datada el dia 7 del mateix mes, en la qual prenia cos la decisió que Mañé conceptuava com a inimaginable i absurda. Efectivament, s'hi reconeixia la bona acollida de la qual havien estat objecte els treballs de Cerdà dels anys 1854-1855, s'hi feia menció del dictamen, datat el 6 de

1898), Madrid, Fundación Agustín de Betancourt, 2005. Les dates del viatge de Cerdà, iniciat el 12 d'abril i finit el dia 13 són patentment incorrectes. A continuació del fragment transcrit (pàgines 14-17), hi ha més detalls de la composició de la Junta Consultiva del Ministeri de Foment i sobre Cerdà.

58. *La Corona* 324, 15 de juny de 1859, 2.

59. «El ensanche de Barcelona», *Diario de Barcelona* 168, 17 de juny de 1859, 6.454-6.456.

maig de 1859, en el qual la Junta Consultiva de Camins, Canals i Ports demanava l'aprovació del projecte d'eixample de Barcelona, presentat per Cerdà, i finalment s'hi resolí: «*Se aprueba el proyecto facultativo de ensanche de la ciudad de Barcelona estudiado por el ingeniero D. Ildefonso Cerdà*», amb alguns retocs de detall proposats per la Junta ara mateix esmentada.⁶⁰

Des de les pàgines del *Diario de Barcelona*, Mañé i Reynals, en escrits successius, van donar compliment al propòsit, anunciat per Mañé, de posar-se al costat de l'Ajuntament.⁶¹ La Corporació municipal, per la seva part, s'ocupà de la RO en la sessió del mateix dia 21 de juny, en què el *Diario de Barcelona* l'havia publicat, i prengué la decisió d'eleva a la Reina una petició demanant la derogació d'aquella disposició. El text de l'exposició quedà aprovat en la sessió del dia 4 de juliol, en la qual s'adoptà també l'acord d'enviar a Madrid una comissió per negociar sobre la petició municipal.⁶² Els membres d'aquella comissió van arribar de retorn a Barcelona el dia 22 d'agost no solament amb les mans buides, sinó també amb la sensació que, com a representants de l'Ajuntament, no havien estat tractats

60. Vegeu el text de la citada RO, *Diario de Barcelona* 171, 21 de juny de 1859, 6.601, i també a ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 219-220 i 530-531. Juntament amb el dictamen aprovatori de la Junta consultiva de Camins, Canals i Ports, cal tenir present l'article «Ensanche de Barcelona», aparegut el mes de juny d'aquell mateix any a la *Revista de Obras Públicas*, que era l'òrgan dels enginyers d'aquell ram. S'hi feia una ressenya summament detallada i elogiosa de l'estudi que Cerdà havia lliurat al Ministeri de Foment i que aquest ministeri havia aprovat en la RO que comentem. Com a cloenda, deia el referit article en to encomiàstic: «Trabajos de esta naturaleza no se recompensan con la simple aprobación del Gobierno, que no dudamos tendrá el proyecto del Sr. Cerdà». I afegia: «Conviene que el Gobierno facilite la publicidad de su obra, proporcionando así la útil aplicación de su doctrina y provocando el estudio de cuestiones importantes, hasta hoy miradas con indiferencia». Aquest article queda recollit en el fulletó anònim, que cal atribuir a Cerdà i que porta la data de primer de novembre de 1859, *Juicio crítico de la exposición pública de los planos y proyectos para la reforma y ensanche de Barcelona, mandada por Real orden de 17 de setiembre último e inaugurado por el Excmo. Ayuntamiento en 29 de octubre de 1859*. La transcripció literal de l'esmentat article, vegeu-lo a ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 434-437. Pel que fa a l'atribució de l'autoria del fulletó, vegeu ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 282, nota 9. Probablement cal intepretar com a artífici literari el fet que, a la 425, el text es refereix al «Sr. Cerdà» com si fos un individu que no té res a veure amb l'autor del fulletó. Quant al finançament governamental dels treballs duts a terme per Cerdà, al «Proemio» de la *Teoría general de la Urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*, vol. I, Madrid 1967, edició facsimil de la primera edició de 1867, en el text dels quatre documents procedents de l'administració de l'Estat, reproduïts en nota a les pàgines 18-21, queden reflectits alguns dels tràmits realitzats.

61. J. MAÑÉ Y FLAQUER. «Ensanche de Barcelona», *Diario de Barcelona* 171, 21 de juny de 1859, 6.610-6.612. E. REYNALS Y RABASSA. «El ministerio de Fomento y el ministerio de la Gobernación»; «El Excmo. Ayuntamiento y la Real orden del 17 (sic) de junio sobre el ensanche de Barcelona»; «La intervención del Gobierno en el ensanche de Barcelona»; «El proyecto de Ordenanzas para la ciudad nueva»; «El ministerio de Fomento y el ensanche de Barcelona». Respectivament, *Diario de Barcelona* 202, 216, 217, 223 i 225, 21 de juliol i 4, 5, 11 i 13 d'agost de 1859, 7.586-7.588, 8.041-8.044, 8.119-8.121, 8.288-8.290 i 8.353-8.355. Reynals confor reiteradament la data de la RO quan li assigna el dia 17 de juny per comptes del dia 7.

62. *Llibres d'actes dels plens municipals*, vol. 41, folis 227-227v i 238v.

amb les consideracions degudes.⁶³ Efectivament, mentre la comissió negociava amb alts representants del Ministeri de Foment, s'estava preparant a les dependències del mateix Ministeri la RO del 31 de juliol, que donava resposta a la petició municipal mitjançant tres resolucions. Primer, s'hi afirmava el «no ha lugar» a la revocació de la RO del 7 de juny. En segon lloc, s'establí el criteri d'acord amb el qual quedava definida l'àrea d'atribucions de l'autoritat municipal i del govern de Madrid en aquella matèria: «*Si bien no se aprueba la extensión de facultades que el Ayuntamiento se ha arrogado abriendo el concurso, puede llevarlo a efecto, remitiendo a este ministerio los proyectos que, en su concepto, reúnan mejores condiciones, para que, comparados con el aprobado [és a dir, el de Cerdà, aprovat pel govern], pueda el gobierno adoptar la resolución más conveniente a los intereses generales de esa ciudad y demás pueblos comprendidos en el ensanche*». I, en tercer lloc, no es podia autoritzar de «ninguna construcción nueva con arreglo al trazado aprobado, interín no se resuelva, por medio de una ley, el sistema de ejecución que haya de observarse».⁶⁴

En el ple municipal del mateix dia 27 d'agost, en què la comissió va informar de les seves gestions a Madrid, l'Ajuntament, seguint els tràmits previstos en la convocatòria de projectes per a l'eixample, decidí la creació d'una Junta de Censura i Qualificació dels plànols i adoptà les bases d'acord amb les quals s'havien d'elegir els nou membres que la composaven.⁶⁵ La Junta s'instal·là el 17 de setembre, el 19 d'octubre acabà el treball encomanat i, en aquesta última data, traslladà a l'Ajuntament els plànols, les memòries i els plecs tancats que li havien estat lliurats en instal·lar-se, les actes de les sessions que havia celebrat i el dictamen final que informava sobre el treball premiat i els accèssits concedits. Els resultats finals van ser proclamats al Saló de Cent de les Cases Consistorials, en sessió pública del dia 27 d'octubre: dels set treballs admesos a concurs, el premi va ser concedit a Antoni Rovira i Trias, i els tres accèssits van correspondre, per aquest ordre, a Francesc

63. Sobre la formació de la comissió, el viatge, les despeses, l'actuació a la Cort, la tornada a Barcelona, la dimissió de 22 (o 23) regidors i la reacció del governador civil, desestimant la dimissió, vegeu *Llibres d'actes dels plens municipals*, a sessions del 12, 15, 16, 22 i 28 de juliol; 4, 18 i 27 d'agost; i 1 de setembre de 1859, folis 247-247v, 257v-258, 263-263v, 269v-270, 270v-271, 278v-279, 293, 306-309v i 313-313v, respectivament. Sobre la dimissió vegeu també *Diario de Barcelona* 259, 16 de setembre de 1859, 9.461. A l'acta del ple municipal del dia 27 d'agost, entre els folis 308v-109, hi ha un diari-memòria de l'activitat de la comissió enviada a Madrid. Vegeu també ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 220-223; i *Diario de Barcelona* 204, 209 i 212, 23, 28 i 31 de juliol de 1859, 7.649, 7.812-7-813 i 7.918, respectivament.

64. El text sencer de la RO del 31 de juliol, vegeu-lo al *Diario de Barcelona* 228, 16 d'agost de 1859, 8.469-8.470; i també a ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 531-534. Arran d'aquella RO del 31 de juliol, E. REYNALS y RABASSA publicà tres articles: «Ideas del Gobierno sobre las atribuciones del Excmo. Ayuntamiento en la formación del plano de la ciudad», «La tutela del Gobierno» i «Hipótesis». Vegeu-los a *Diario de Barcelona* 246, 251 i 254, 3, 8 i 11 de setembre de 1859, 9.049-9.051, 9.206-9.209 i 9.307-9.310, respectivament.

65. Quant a la Creació de la Junta, vegeu *Llibres d'actes dels plens municipals*, vol. 41, folis 309v-310v. Per al text de les bases, vegeu *Diario de Barcelona* 247, 4 de setembre de 1859, 9.093-9.094. Els noms dels nou membres, vegeu ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 219.

Soler i Glòria, a Francesc Daniel Molina (el segon projecte dels dos que havia presentat) i a Josep Fontseré i Mestre. Tal com havia estat prescrit per la RO del 17 de setembre, aquell mateix dia 27 d'octubre, a les dependències del pis principal de l'obra nova de l'edifici municipal, quedà oberta l'exposició dels set plànols admesos per la Junta qualificadora, i també el d'Ildefons Cerdà.⁶⁶

Cerdà: defensa personal del seu pla

Com hem pogut veure, en el període anterior a la data de l'obertura de l'exposició, l'estratègia de Cerdà havia consistit a evitar manifestacions públiques i a intervenir, no pas presentant-se al concurs convocat per l'Ajuntament, sinó acudint al govern de Madrid, en concret al Ministeri de Foment. Els resultats d'aquella estratègia van quedar de manifest en tres Reials ordres ja citades: la del 2 de febrer de 1859, en la qual Cerdà obtenia llicència per fer estudis sobre «*ensanche y reforma de la ciudad de Barcelona*», la del 7 de juny, que donava l'aprovació ministerial a aquells estudis, i la del 31 de juliol, que ratificava l'anterior del 7 de juny. Havia estat una estratègia «per institució interposada».

Durant l'exposició dels plànols, la intervenció de Cerdà canvià d'escenari i de guió. En un fulletó publicat en aquelles circumstàncies, un tal Ruperto Lacosta es mostrava severament crític amb el plànol i la memòria presentats per Cerdà i afirmava que, en les quatre ocasions ell havia visitat l'exposició, Cerdà era present al saló que li havia correspost per exposar el seu treball i hi feia de manera incansable l'apologia de la seva aportació. Lacosta precisa que, «*según se nos dijo*», l'activitat panegírica de Cerdà tenia lloc «*todos los días y a todas horas*».⁶⁷ Aquest

66. Sobre la instal·lació i les decisions finals de la Junta, vegeu *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessió de 21 d'agost de 1859, vol. 41, folis 389v-389v. Sobre els arquitectes premiats, *Llibres d'actes dels plens municipals*, foli 400v. Els autors dels tres altres plànols descartats eren Francesc Daniel Molina, Miquel Garriga i Roca i Francesc Soler i Mestres, del qual el *Diario de Barcelona*, 301, 28 d'octubre de 1859, 10.921, n'anunciava la defunció, esdevinguda el dia 24 d'aquell mes d'octubre. Als plens municipals de 18 i 19 d'octubre, s'hi fa menció d'un concursant que havia presentat ell sol set plànols més, i demanava que, almenys un, el cinquè, fos exhibit en l'exposició prevista. La petició li fou denegada, sense que quedi especificat si aquells set nous plànols havien quedat exclosos per la Junta qualificadora (vegeu, *Llibres d'actes dels plens municipals*, folis 377v-378 i 380v-381). ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 224 i 232-233, al·ludeix també als 14 plànols presentats. De la sessió pública i la inauguració de l'exposició, n'informa el *Diario de Barcelona* 308, 4 de novembre de 1859, 11.171-11.173. Sobre el contingut de la RO del 17 de setembre, vegeu els escrits d'E. REYNALS y RABASSA. «Vuelta al ensanche de Barcelona» i «Los planos del ensanche de la ciudad y el Ayuntamiento», *Diario de Barcelona* 305 i 312, 1 i 8 de novembre de 1859, 11.074-11.076 i 11.318-11.320, respectivament; i també l'acta de la sessió municipal de 27 de setembre. Als *Llibres d'actes* ara mateix citats, vol. 41, folis 339-339v.

67. R. LACOSTA. «Paralelo entre el proyecto de ensanche de Barcelona de D. Antonio Rovira y Trias, premiado por la Junta calificadora del certamen abierto por el Excmo. Ayuntamiento, y el proyecto de D. Ildefonso Cerdá, expuesto en el concurso», Barcelona, 1859. Vegeu-ne el text sencer, reproduït per ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 489-510. La cita transcrita és a la pàgina 494.

fulletó crític, l'autor l'havia escrit polemitzant contra l'opuscle titulat *Juicio crítico de la exposición pública de planos y proyectos para la reforma y ensanche de Barcelona, mandada por la Real orden de 17 de setiembre último e inaugurada por el Excmo. Ayuntamiento en 19 de octubre de 1859*.⁶⁸

Cerdà continuava, doncs, batallant a cara descoberta fins al punt que, en aquells dos fulletons retòricament anònims, hi queden indicis vàlids que permeten una nova aproximació als motius pels quals ell va eludir la participació en el concurs de projectes promogut per l'Ajuntament de Barcelona i va recórrer al patrocini i al judici definitiu de l'administració pública estatal, representada pel Ministeri de Foment. Al segon d'aquells fulletons, titulat *Juicio crítico del dictamen de la junta nombrada para calificar los planos presentados al concurso abierto por el Ayuntamiento de esta ciudad, el 15 de abril de 1859*,⁶⁹ Cerdà s'hi mostrava profundament convençut i satisfet de l'amplitud de coneixements que ell havia acumulat tant en les matèries pertanyents als àmbits professionals d'enginyers i d'arquitectes, com també, concretament, en el tema de la urbanització —de *la edificación de ciudades*», diu ell mateix—, en els camps *«de economía social y política, de higiene, de administración, de orden público, de moral, de economía doméstica»*.⁷⁰ Així mateix, Cerdà hi afirmava que ni a l'autoritat municipal que havia convocat el concurs, ni tampoc als membres del jurat qualificador dels projectes que s'hi havien presentat, els podia ser reconeguda una qualificació suficient per judicar el cúmul de coneixements recollits en la memòria continguda en els tres volums que ell havia presentat al Ministeri de Foment, juntament amb els plànols de l'eixample. Conclusió de Cerdà: *«Nosotros no encontramos otro concurso conveniente, sino el que nuestra legislación sobre obras públicas deja constantemente abierto a todo el mundo, a todas las inspiraciones y a todos los genios, sin programa y sin premio, por medio de las autorizaciones que para hacer estudios se conceden hidalgamente a cualquiera que las pida, sin más garantías que las de merecer a su tiempo la aprobación del gobierno asesorado por la junta consultiva de obras públicas. Fuera de este concurso, a menos que se tratase de obras literarias, o bien de otras de escasa importancia, no creemos que pueda haber otro que dé los resultados apetecibles»*.⁷¹

68. D'aquest opuscle se n'ha parlat ja a la nota 49. Només caldria afegir que l'estil literari i els conceptes que l'autor anònim maneja posen en evidència l'autoria de Cerdà. Vegeu-ne un exemple: «En este pleito que por nuestra parte queda abierto, porque estamos prontos a replicar a cualquiera observación que se nos dirija, en este pleito la opinión pública dará su fallo que esperamos tranquilos». ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 437. A més a més, el citat Ruperto Lacosta, en el seu fulletó polèmic «Paralelo...», es refereix indistintament «al Sr. Cerdà o al autor del Juicio crítico» en una equiparació que, juntament amb els indicis oferts per l'estil i els conceptes de l'opuscle de Cerdà, dona motiu per ser interpretada com una identificació. Vegeu-lo reproduït a ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 509.

69. Vegeu-lo a ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 439-457.

70. Vegeu ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 445-446.

71. ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 451. D'una manera similar s'expressava al seu opuscle anterior, «Juicio crítico de la exposición...», ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 425, on, després de referir-se a «trabajos

En tractar aquesta qüestió, Fabià Estapé no deixa de subratllar encertadament el pes que, en la decisió de Cerdà d'acudir a Madrid i d'eludir el concurs convocat per l'Ajuntament de Barcelona, tingueren les seves relacions personals i professionals amb els enginyers de camins canals i ports de la capital d'Espanya, cos del qual s'extreien alguns dels components de la junta consultiva del Ministeri de Foment. Aquelles relacions personals li asseguraven innegables avantatges en les decisions d'aquell ministeri en relació amb el treball que ell hi va presentar. A aquesta motivació, cal, però, afegir-hi la que ara mateix ha quedat exposada. Cerdà era molt conscient del pes específic del seu projecte, no solament en els àmbits pertanyents a la seva pròpia professió i a la dels arquitectes, sinó també, com acabem de comprovar, en els de l'economia pública i domèstica, de la higiene, de l'administració i dels nous problemes de la lluita de classes plantejats per la revolució industrial (ordre públic, moral, diu Cerdà textualment). En virtut d'aquestes conviccions, es creia absolutament justificat per negar-se a participar en el concurs municipal i per sotmetre directament els seus treballs al Ministeri de Foment i a la competència professional dels seus assessors, considerada per ell com a indiscutible.

La resolució definitiva

Independentment de l'exposició dels plànols i dels debats que l'acompanyaren, els tràmits administratius continuaren a Madrid. D'acord amb el contingut de la RO del 31 de juliol de 1859, els projectes que, en el concurs municipal, havien estat considerats com els millors havien de ser tramesos a l'administració central, perquè el govern els pogués comparar amb el d'Ildefons Cerdà abans de prendre «*la resolución que estime más conveniente a los intereses de esa Ciudad y demás pueblos comprendidos en el Ensanche*». La tramesa dels plànols va comportar dos tipus de problemes. Per una part, l'Ajuntament volia que els projectes fossin lliurats a Madrid per un regidor, però el governador civil s'hi oposava. D'altra banda, l'Ajuntament, aconsellat pels seus lletrats, havia decidit que no havia d'incloure en la tramesa cap informe sobre el projecte de Cerdà, perquè pròpiament no havia estat presentat a concurs. En la primera qüestió, el governador transigí i admeté que dos regidors, Antoni Castell de Pons i Ignasi Bassols, es trasllessin a Madrid comissionats per l'Ajuntament, tot i que, del trasllat dels projectes, en quedà encarregat un funcionari del govern civil. A les actes de les sessions dels plens

---

profundamente filosóficos fundados en la estadística, en los estudios de usos y costumbres de este país y de sus elementos de vida y de todas sus necesidades y aspiraciones», que no podien ser exigits al conjunt dels participants en el concurs de plànols per a l'eixample de Barcelona, afirma amb paraules que solament poden atribuir-se a Cerdà: «Sólo uno de los expositores ha podido y ha debido distinguirse en este punto, porque, consagrado a la formación de sus estudios y proyectos durante muchos años, ha podido llegar adonde quizás nadie ha llegado en el conocimiento de la filosofía de la edificación de las ciudades».

municipals hi ha constància de les gestions que els dos regidors van fer a Madrid i del seu retorn a Barcelona, la segona quinzena de gener de 1860. Quant a l'informe municipal sobre el projecte de Cerdà, l'Ajuntament havia pres l'acord d'elegir un document a la Reina, exposant els motius pels quals creia que havia de negar-se a complimentar aquell tràmit. El governador civil, però, decidí no donar curs a aquell document municipal.⁷²

La resolució definitiva del govern no es produí fins al mes de maig de 1860. A principis d'any, Reynals i Rabassa recollia al *Diario de Barcelona* notícies rebudes per carta des de Madrid, que presagiaven inclinacions del Ministeri de Foment a favor del projecte de Cerdà.⁷³ Poques setmanes després, en la RO del 16 de febrer, que autoritzava Cerdà a fer estudis sobre l'eixample de Madrid, el mateix Reynals hi trobava motius d'esperança contra les expectatives que Cerdà podia alimentar respecte de l'eixample de Barcelona. L'esperança es podia fundar en el fet que aquella RO destinada a Cerdà, procedia no pas del Ministeri de Foment, sinó del de Governació, i, sobretot, indicava que els estudis per a l'eixample de Madrid, després de ser aprovats pel govern, podrien ser adquirits per l'Ajuntament d'aquella capital. Reynals creia poder deduir que a l'Ajuntament de Madrid li era reconegut un protagonisme que inclinava a pensar que un paper similar podia ser atribuït a l'Ajuntament de Barcelona, en la resolució que el Ministeri de Foment havia d'adoptar en relació amb l'eixample Barceloní.⁷⁴

Per la seva part, Antoni Rovira i Trias, que havia resultat guanyador en el concurs barceloní i havia fet gestions a principis d'any a Madrid prop de Pascual Madoz, per tal d'incidir en la decisió del govern, va acudir el mes d'abril a l'Ajuntament de Barcelona perquè, a través d'una exposició elevada a la Reina o per altres mitjans, mirés d'influir en el sentit d'obtenir l'acceleració de les decisions governamentals i aconseguís informacions sobre si el treball premiat a Barcelona havia merescut l'aprovació superior. La comissió municipal per a l'eixample féu una proposta en la línia postulada per Rovira i Trias, però no consta que l'Ajuntament l'aprovés. En canvi, un agent que el municipi barceloní tenia a Madrid comunicà a principis de maig que la Junta Consultiva de Camins, Canals i

72. De l'enviament d'una comissió a Madrid, se'n va debatre i es va procedir a l'aprovació a les sessions del 25 i 29 de novembre de 1859. *Llibres d'actes dels plens municipals*, vol. 41, folis 443v-444v i 450. L'oposició del governador civil consta a les sessions del 6 i 23 de desembre de 1859, *Llibres d'actes dels plens municipals*, folis 463v-464 i 490-490v, i la successiva rectificació, a la sessió del 13 de desembre de 1859, *Llibres d'actes dels plens municipals*, foli 473v. L'arribada a Madrid dels dos regidors tingué lloc els dies anteriors a Nadal (*Diario de Barcelona* 358, 24 de desembre de 1859, 12.905). Notícies sobre l'estada, actuació, tornada i memòria escrita dels comissionats a Madrid, a les sessions municipals del 10, 17, 20 i 24 de gener de 1860, *Llibres d'actes dels plens municipals*, en aquesta mateixa nota, folis 378v-379, 397v, 426-426v, 464v i 471-471v, respectivament.

73. En un escrit sense títol, *Diario de Barcelona* 9, 9 de gener de 1860, 277-278. Tornava a insistir-hi en un altre article no titulat, *Diario de Barcelona* 19, 19 de gener de 1860, 616-617.

74. Vegeu-ne el text a *Diario de Barcelona* 52, 21 de febrer de 1860, 1.783. L'article de Reynals portava el títol de «La Real orden sobre el ensanche de Madrid», *Diario de Barcelona* 73, 13 de març de 1860, 2.455-2.457.

Ports donava preferències al projecte de Cerdà i considerava el d'Antoni Rovira i Trias com a no ajustat a les bases del concurs que figuraven amb els números 1, 2, 14 i 21. Finalment, la RO que es pronuncià a favor de Cerdà sortí publicada amb data de 31 d'aquell mes de maig.⁷⁵

La comunicació oficial de la publicació de la citada RO arribà a l'Ajuntament en un escrit del governador civil datat el dia 1 de juny. En la presentació que se'n féu al ple municipal del dia 5, el regidor Pere Collaso i Gil va demanar la paraula per a proposar la creació d'una comissió que s'ocupés d'aquella qüestió. El tinent d'alcalde Miquel Biada, que presidia la sessió, després de posar resistències a aquella proposta, concedí que fos feta per escrit. I, quan Collaso, juntament amb un altre regidor, Joan Serra, van presentar l'escrit, el president va negar-ne la lectura. Collaso i Serra van retirar la proposta i van abandonar la sala on era reunit el consistori.⁷⁶ A l'acta de la sessió municipal del dia 12 de juny consta que aquells dos regidors havien renunciat als seus càrrecs, que l'alcalde havia tramitat la renúncia davant el governador civil, que l'autoritat provincial estava disposada a acceptar-la i que havia advertit l'alcalde «*que en lo sucesivo no curse semejantes pretensiones por lo ocasionadas que son a incurrir en falta de reverencia y respeto a los poderes constituidos y a que pueda haber lugar a la grave responsabilidad consiguiente.*»⁷⁷

El to intimidador de l'advertència del governador civil no podia passar desapercebut pels regidors que, des de la institució municipal, mantenien discrepàncies respecte de la RO del 31 de maig sobre l'eixample barceloní. Dos mesos després, a la sessió del 9 d'agost, Collaso va tornar a ocupar el seu escó de regidor, prengué la paraula i explicà que el governador civil no li havia acceptat la renúncia al càrrec el dia 9 de juny, que aquell gest de renúncia havia estat compartit per «*la inmensa mayoría de los individuos de la Corporación*» i que ell havia insistit posteriorment en el mateix sentit. Va subratllar que el fet d'incorporar-se al ple no significava que es retractés ni que es penedís de tot el que havia fet en

75. Sobre els contactes de Rovira i Trias amb Madoz, vegeu *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessió de 3 de febrer de 1860, vol. 42, foli 68v. Sobre la petició d'ell mateix a l'Ajuntament i la seva tramitació, vegeu sessions del 20 d'abril i 18 de maig de 1860, folis 164v i 196-197, respectivament. La notícia sobre les disposicions del Ministeri de Foment favorables al projecte de Cerdà i sobre els motius de l'exclusió del projecte de Rovira i Trias, vegeu sessió del 8 de maig de 1860, foli 187v. D'altra banda, a mitjan maig sortí de Barcelona cap a Madrid una representació de veïns i propietaris de la capital catalana per presentar a la Reina una exposició que urgia l'acceleració de la resolució governamental sobre l'eixample (vegeu-ne el text, amb el suport de 25.000 signatures, a *Diario de Barcelona* 94, 3 d'abril de 1860, 3.162-3.164); la notícia de la sortida de la capital catalana i el nombre de signants, *Diario de Barcelona* 144 i 146, 23 i 26 de maig de 1860, 4.758-4.759 i 4855, respectivament. El text de la RO del 31 de maig, vegeu-lo a *Diario de Barcelona* 156, 4 de juny de 1860, 5.140-5.142; i també a ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 534-536.

76. Vegeu *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessions de 5 i 12 de juny de 1860, folis 229v, 237 i 278-278v; i també ESTAPÉ, *Vida y obra...*, 228-232.

77. Els fets que es produïren a la sessió del dia 5 de juny, vegeu-los descrits a *Llibres d'actes dels plens municipals*, vol. 42, folis 229v-231 i 234. Quant a l'advertència del governador civil, vegeu sessió del 12 d'octubre de 1860, foli 237.

aquell conflicte, perquè considerava que la citada RO del 31 de maig havia sostret «*hasta la última esperanza de obtener alguna mejora a la solución dada al asunto*». I es justificà dient que ell havia desistit de la dimissió per tres raons: si recorria al govern, no podia esperar que el recurs li fos admès, perquè admetre'l era reconèixer que ell tenia motius vàlids per dimitir; recórrer a les Corts, li ho impedia la seva manera d'interpretar la situació política vigent, perquè ell simpatitzava amb la política d'O'Donnell; la tercera raó venia imposada per dues circumstàncies, una de molt íntima i l'altra també personal, la confiança que li mereixia el consell d'un amic —«*una persona a quien todos aman i respetan*»—, en el sentit que no mantingués la dimissió.⁷⁸

De cara a l'opinió pública, la posició del *Diario de Barcelona* en aquelles noves circumstàncies es posà de manifest en escrits de Mañé, Reynals i Duran i Bas. El de Mañé, aparegut el dia 5 de juny, criticava en termes de gran duresa «*el lujo de arbitrariedad*» exhibida pel govern de Madrid en aprovar per Reial ordre el projecte d'eixample elaborat per Cerdà, fent cas omís de tot el procés d'un concurs organitzat per l'Ajuntament amb tots els requisits legals. Per a Mañé, la Corporació municipal havia estat humiliada, i, més encara ho havia estat tota la ciutat de Barcelona: «*Cuando se le levanta el estado de sitio militar, se la declara en estado de sitio civil; cuando no funcionan para ella los Consejos de guerra, funciona la Junta de Caminos y Canales*». ⁷⁹ L'escrit de Reynals era, davant els fets consumats, dolgut i resignat, amb expressions lleugerament sarcàstiques sobre la posició en què havia quedat l'Ajuntament.⁸⁰

Duran i Bas, per la seva banda, dins una sèrie d'articles que anava publicant regularment sobre qüestions jurídiques, sobretot a partir del mes d'agost de 1858, en aquella ocasió en va dedicar dos a l'Administració de l'Estat. En el primer, després d'haver definit els elements constitutius i els límits del poder administratiu, afirmava en termes generals que el govern administra quan executa les lleis i que, en els actes administratius, ha d'actuar subordinant-se a la legislació. A continuació, i sense referir-se expressament a la qüestió dels projectes d'eixample de Barcelona, però fent-hi calladament al·lusió, citava la Llei d'ajuntaments vigent a Espanya, que atribuïa a les corporacions municipals la facultat de deliberar «*sobre la formación y alineación de las calles, pasadizos y plazas*» i conclouïa que, en les monarquies representatives, si el poder central no respectava aquella facultat, actuava com un poder absolut.⁸¹ Al segon article, Duran i Bas s'encarava de ple amb els problemes legals plantejats per la intervenció del govern central en l'aprovació del projecte de Cerdà per a l'eixample de Barcelona. Segons Duran, en la RO del 7 de juny de 1859 s'hi podien trobar tres irregularitats: hi havien estat

78. *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessió del 12 d'octubre de 1860, folis 326-328.

79. És un escrit sense títol, *Diario de Barcelona* 157, 5 de juny de 1860, 5.160-5.161.

80. «La cuestión del día», *Diario de Barcelona* 158, 6 de juny de 1860, 5.203-5.205.

81. «Una cuestión administrativa. Qué deber ser la administración? ¿Qué puede ser?». *Diario de Barcelona* 161, 9 de juny de 1860, 5.311-5.313. El text transcrit és a la pàgina 5.312 i la conclusió, a la pàgina 5.313.

conculcades les atribucions de l'Ajuntament en la formació i alineació de carrers, passadissos i places (art. 80 de la Llei d'ajuntaments del 8 de gener de 1845); aquella RO havia d'haver estat sol·licitada a la Reina no pas pel Ministeri de Foment, sinó pel de la Governació, d'acord amb les Reials disposicions del 5 de febrer i 10 de març de 1847; i, finalment, l'article 16 del Reial decret del 17 d'agost de 1859 prescrivia que la consulta prèvia a la publicació de la RO incriminada havia d'haver estat sol·licitada no pas a la Junta de Camins, Canals i Ports, sinó a la Junta Consultiva de Policia Urbana i Edificis Públics del Ministeri de la Governació.⁸²

La denúncia d'aquells inconvenients de caràcter legal no va derivar en la presentació d'un recurs de l'Ajuntament davant d'una instància judicial o administrativa, ni tampoc no impedí al seu autor, Duran i Bas, que, com a ciutadà amb visió de futur, es manifestés profundament satisfet sobre el punt al qual s'havia arribat en la qüestió de l'eixample barceloní: «*Al dejar aparte la cuestión de legalidad, una y mil veces nos felicitamos de que la mejora y ensanche de esta capital sean ya un hecho del que no se podrá retroceder. El cinto de piedra que por tanto tiempo ha oprimido a esta población y le ha impedido mejorar sus condiciones higiénicas, de comodidad y de ornato, no volverá a levantarse junto a nuestras habitaciones. [...] Vencida la dificultad primera, réstanos perseverar en la obra emprendida.*»⁸³

Ni les discrepàncies entre els membres del Consistori, ni els escrits publicats al *Diario de Barcelona* impediren que l'autoritat municipal actués en plena coherència amb les decisions governamentals sobre l'eixample barceloní. Efectivament, aquell mateix mes d'agost l'Ajuntament encarregà a Cerdà que fes la còpia dels plànols de l'eixample aprovat a Madrid, «*valiéndose del delineador que le merezca más confianza*». Cerdà acceptà l'encàrrec. L'Ajuntament li demanà també que manifestés la seva opinió sobre si algunes obres per a les quals diversos interessats havien sol·licitat el permís municipal d'edificació podien estar d'acord amb el plànol aprovat.⁸⁴

La tarda del 4 d'octubre de 1860, al saló del nou consistori municipal i sota la presidència de la Reina Isabel II, en la visita que féu a Barcelona a finals de setem-

82. Contra aquesta opinió de Duran, el primer considerant de la RO del 31 de maig de 1859 havia formulat una altra interpretació jurídica: «Que las atribuciones que por ley orgánica se confieren a los Ayuntamientos en esta materia se han respetado en la instrucción dada en el anteproyecto de acuerdo con la Municipalidad, puesto que el proyecto no se diferencia de él en los principios, sino en los detalles facultativos, cuya apreciación no puede ser nunca de la competencia de las Corporaciones, y que desde el momento en que la de Barcelona ha deliberado sobre las bases del Ensanche, cesa en su cometido, siendo la parte facultativa del dominio exclusivo del Gobierno, quien oye, antes de resolver, a las Corporaciones científicas que juzgue conveniente». Vegeu el text sencer de la RO a *Diario de Barcelona* 228, 16 d'agost de 1859, 8.469-8.470. El text transcrit és a la pàgina. 8.469.

83. «Más sobre la autoridad del poder administrativo», *Diario de Barcelona* 168, 16 de juny de 1860, 5.576-5.578. El text transcrit és a la pàgina 5.578.

84. *Llibres d'actes dels plens municipals*, sessions del 21 i 28 d'agost de 1860, folis 343v-344 i 358-358v, respectivament.

bre i primers d'octubre, es va celebrar la cerimònia inaugural de l'eixample de la ciutat. En la breu informació que n'oferí el *Diario de Barcelona*, s'hi deia que «consistió en derribar una especie de pared, simbolizándose con ello que se destruían los muros de piedra que hasta ahora habían tenido como aprisionado en limitado recinto el estrecho ámbito de nuestra populosa capital». ⁸⁵

85. *Diario de Barcelona* 279, 5 d'octubre de 1860, 9.223. Vegeu també la sessió municipal del 4 d'octubre de 1860. *Llibres d'actes dels plens municipals*, vol. 42, folis 402-404. L'acte inaugural es troba descrit en un plec especial, entre els folis 399v-400.